

Moses Mendelssohn Gesammelte Schriften

Moses Mendelssohn

Gesammelte Schriften
Jubiläumsausgabe

In Gemeinschaft mit
F. Bamberger, H. Borodianski (Bar-Dayan)
S. Rawidowicz, B. Strauss, L. Strauss
Begonnen von I. Elbogen, J. Guttmann, E. Mittwoch
Fortgesetzt von Alexander Altmann

Band 14

Friedrich Frommann Verlag (Günther Holzboog)

Moses Mendelssohn

Hebräische Schriften

I

Bearbeitet von Haim Borodianski (Bar-Dayan)

Faksimile-Neudruck der Ausgabe Breslau 1938

Friedrich Frommann Verlag (Günther Holzboog)

DIESE AUSGABE DER GESAMMELTEN SCHRIFTEN VON MOSES MENDELSSOHN WURDE AUS ANLASS DER ZWEIHUNDERTSTEN WIEDERKEHR SEINES GEBURTSTAGES IM JAHRE 1929 VON DER AKADEMIE FÜR DIE WISSENSCHAFT DES JUDENTUMS UND DER GESELLSCHAFT ZUR FÖRDERUNG DER WISSENSCHAFT DES JUDENTUMS IN GEMEINSCHAFT MIT EINEM EHRENAUSSCHUSS UND MIT UNTERSTÜTZUNG DES HAUSES MENDELSSOHN & CO. BEGONNEN UND WIRD VOM FRIEDRICH FROMMANN VERLAG (GÜNTHER HOLZBOOG) FORTGEFÜHRT.

Für die Reproduktion dieses Bandes stellte Herr Dr. Bar-Dayan freundlicherweise sein Exemplar zur Verfügung, eines der wenigen Stücke, das der Vernichtung der ersten Auflage durch die Gestapo entgangen ist.

© Friedrich Frommann Verlag Günther Holzboog KG

Stuttgart - Bad Cannstatt 1972

ISBN 3 7728 0318 0

I N H A L T S V E R Z E I C H N I S

Vorbemerkung	III
Anmerkungen	IX
Nachtrag: Berichtigungen und Zusätze	CV
Verzeichnis der in diesem Bande vorkommenden Abkürzungen	CXIII
Hebräische Texte	1—386

V O R B E M E R K U N G

Dieser Band enthält die hebräischen Schriften Moses Mendelssohns, soweit sie auf uns gekommen sind, ausgenommen den Briefwechsel, mit dem unsere Publikation begonnen hat (Bd. XVI der gesammelten Schriften) und den Kommentar zu den fünf Büchern Moses, der hoffentlich bald folgen kann. Der vorliegende Band beginnt mit dem ersten Versuch der Herausgabe einer hebräischen Zeitschrift. *Kohelet Mussar*, und schließt mit der Einleitung zur Pentateuchausgabe, die kaum drei Jahre vor Mendelssohns Tode erschien. Aus Gründen der Zweckmäßigkeit sind wir genötigt, die allgemeine Einleitung zum gesamten hebräischen Werk Mendelssohns erst dem nächsten und abschließenden Band beizufügen. Hier folgen einige Vorbemerkungen zur Einführung in den vorliegenden Band.

Die Zeitschrift Mendelssohns, *Kohelet Mussar*, wird zum erstenmal in der hebräischen Literatur in einer Anmerkung der Redaktion des „Hameassef“ (Jahrgang II, 1785, S. 90) beim Wiederabdruck einiger Proben der ersten Nummer erwähnt, ohne daß Mendelssohn als Verfasser genannt wurde. Erst in der Mendelssohn-Biographie von Euchel (*Hameassef* Bd. 4, 1788, S. 124) sind als Gründer und Verfasser Mendelssohn und sein Freund Tobias bezeichnet. Die Richtigkeit dieser Mitteilung findet durch eine Notiz von Salomo Dubno auf dem Schlußbogen seines Exemplars der Zeitschrift (British Museum London, vgl. Beilage 1 a, S. 289) ihre Bestätigung. In der Mendelssohn-Literatur, wie auch in verschiedenen bibliographischen Werken ist — wohl auf Grund von Angaben bei Johann Georg Meusel — (Lexikon der vom Jahre 1750—1800 verstorbenen deutschen Schriftsteller, Bd. 9, 1809, S. 335 ff.) als Entstehungsjahr 1750 angegeben. Die Richtigkeit der Datierung bezweifelte jedoch Joseph Zedner, der im Katalog der hebräischen

Bücher des Britischen Museums, London 1867, bei der Angabe der ersten Nummer der Zeitschrift als Verfasser Mendelssohn und T. Bock nennt und neben das Erscheinungsjahr 1750 ein Fragezeichen setzt. Als Quelle für Meusel diente die älteste Biographie Mendelssohns, verfaßt von dessen Schüler Simon Höchheimer, die 1758 als Erscheinungsjahr des „hebräischen Wochenblatts: Der moralische Prediger“ angibt (Über Moses Mendelssohns Tod, 1786, S. 68). Aus äußeren und inneren Gründen muß die Angabe Höchheimers als richtig und die Jahreszahl 1750 bei Meusel als Druckfehler angenommen werden. Sie stimmt auch mit der Bemerkung Euchels überein, wonach Mendelssohn etwa zwanzig Jahre vor seinem großen Bibelwerk (1778) den Versuch unternommen hat, eine hebräische Zeitschrift herauszugeben. Den Typen der Buchstaben und der Form der Ausgabe nach wurde sie in der Druckerei des R. Ahron b. Moses Rofe zu Berlin gedruckt. Als Mitherausgeber ist dessen früh verstorbener Schwiegersohn R. Tobias anzusehen, wie bereits L. Landshuth vermutet hat (Handschriftlich, Gräberverzeichnis im Gesamt-Archiv der Jüdischen Gemeinde, Berlin). Aus Mangel an Vergleichsmöglichkeiten sind wir außerstande, die Autorschaft jedes einzelnen Beitrages dieser Zeitschrift festzulegen. Wir werden jedoch annehmen dürfen, daß der letzte Beitrag, und zwar die Übersetzung der zweiundachtzig Zeilen aus „The Night Thoughts“ von Edward Young von Mendelssohn stammt, dessen Interesse für die englische Literatur (Shakespeare, Young u. a.) und ihre Verbreitung in Deutschland um diese Zeit auch sonst bekannt ist. Von der Sprache und Schreibweise auch in den deutschen Beiträgen zur moralischen Zeitschrift „Der Chamäleon“ (1756) von Müchler ausgehend, werden wir auch die drei poetisch-moralischen Betrachtungen in der ersten Nummer als von ihm verfaßt bezeichnen können. Sie sind als Muster für den neuhebräischen Stil oft wiedergedruckt worden. Der Name der Zeitschrift „Kohelet Mussar“ ist wohl im Anklang an verschiedene ähnliche deutsche Zeitschriften (Das moralische Fernglas, Der moralische Sternseher, Der Sittenrichter u. a.) und vielleicht auch an die Gedichtsammlung von Simson Modon „Kol Mussar“ (Mantua 1725) gewählt worden. Höchheimer war der erste, der den Titel „Kohelet Mussar“ mit „Moralischer Prediger“ übersetzte. Die primitive Art des Druckes und die geringe

ANMERKUNGEN

ABKÜRZUNGEN

Ben-Jaakob = מאמר יצחק אייזיק בן-יעקב ... לתכונת ספרי ישראל ... אוצר הספרים ... Wilna 1880.

Cat. Bodl. = Catalogus libr. Hebr. in Bibl. Bodleiana, hrsg. von M. Steinschneider, Berlin 1852—1860.

Enc. Jud. = Encyclopaedia Judaica, Berlin 1928 ff.

G. S. = Moses Mendelssohns Gesammelte Schriften, 8 Bände, Leipzig, 1843/45.

J. J. L. G. = Jahrbuch der Jüdisch-Literarischen Gesellschaft, Frankfurt a. Main.

JubA = Moses Mendelssohns Gesammelte Schriften, Jubiläumsausgabe, Berlin 1929 ff., bisher erschienen Bd. I, II, III₁, VII, XI, XIV und XVI.

*Kayserling*¹ = Kayserling M., Moses Mendelssohn. Sein Leben und seine Werke, Leipzig 1862.

*Kayserling*² = Kayserling M., Moses Mendelssohn. Zweite vermehrte und neubearbeitete Auflage, Leipzig 1888.

M. S. (auch *Monatsschrift*) = Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums.

Z. G. J. D. = Zeitschrift für die Geschichte der Juden in Deutschland, hrsg. von L. Geiger.

KOHELET MUSSAR

Erschienen zwei Nummern, jede 4 Seiten stark, Quart. Von der ersten Nummer sind zwei Abdrücke festzustellen. Exemplare des ersten Abdrucks (A) dieser Nummer befinden sich in den Universitätsbibliotheken zu Leipzig (Nachlaß Bernhard Beer?) und Rostock (Nachlaß O. Tytsen), außerdem noch in der Strascun-Bibliothek in Wilna. Ein Exemplar des zweiten Abdrucks (B), aus dem Besitz Salomo Dubnos, ist im British-Museum, London. Das einzige Exemplar der zweiten Nummer befindet sich in der Leipziger Universitätsbibliothek. Die erste Nummer ist nach dem zweiten, verbesserten Abdruck (B) wiedergegeben.

1, 1	... הוא מאן דנטיק. Talm. b. Berachot 43 b
5	(A) למענו. נלמענו:
6	Vgl. Ss. 50, 11; 80, 1/4
7	(A) תמארתם. נתמארתם:
8	... חמשת אלפים. eine in der Poesie benutzte annäherende runde Zahl
10	(A) על רוחו. ימים. נימים: על רוחו
11	(A), vgl. Jon. 3, 5 מגדולים נגדולם
11	(A) מהכיל: נמהכיל.
13	(A) כראש נראש
14	(A) ימים. נימים:
14	vgl. Jes. 66, 11 בניו כבודם
17	(A) היצורים הניצורים.
21	(A) סני. נפני:
22	(A) העמקים. נהעמקים
2, 3	(A) כנני: נכנני.
4	(A) דוסי נרוסי.
5	(A) מחמדיהם נמחמדיהם.
6	(A) מעולם נמעולם.
7	(A) משמן. נמשמן:
10	(A) מראות נמראות.
11	(A) חנוף. נחנוף.
11	(A) לפרח. נלפרח
11	(A) סנקשת נמבקשת.
12	(A) בן אדם נבן אדם:
16	(A), vgl. Gen. 21, 15 השיחם נהשיחם:
20	vgl. Gen. 1, 21 נלמינהם
22	(A) הקרח. אד. נאד: הקרח:
24	(A) ויין: ניין
24	Vgl. o. zu 2, 20 נלמינהם

- 2, 26 : עליהם [עליהם] (A)
- 3, 2 f. ... מעשה... Talm. b. Rosch-haschana 11 a, Chullin 60 a
- 3 : נפירש הרמב"ם Maimonides im More Nebuchim Teil 2, Kap. 30
- 5 : נצני הוא Ez. 20, 6; 15
- 5 : נאמר עוד Maimonides ibid.
- 7 : המשורר [der Psalmist, vgl. Ps. 104, 24]
- 14 : בענין: [בענין] (A)
- 19 : לטני לטוני [wohl Abkürzung für 'נס' לסי]
- 25 : נהנין ה' Hi. 28, 23
- 26—4, 4 : נהלשון... במכתב das Zitat ist bei M. ungenau
- 27 f. : ניען – הברואה) Erläuterung des Verfassers dieses Briefes, in Raschischrift und eingeklammert gedruckt
- 4, 1 ff. : נר"ל – הרברים) vgl. o. zur Z. 27 f.
- 3 : לשעי לטכעי (AB)
- 4 : ושהמלאכים יותר וכו' עד ועל זה ושהמלאכים יותר וכו' עד ועל זה ... ומגנישים מולתם מהלשנות ועל זה... der Schluß des Zitats lautet
- 4 : נבסמר יצירה) vgl. o. zur Z. 27 f.
- 12 : נכממר מכילתא im Wochenabschnitt כא, Kap. 5
- 13 : תראנה [תראנה] (AB)
- 14 : לא תרגילום במקרא יותר מדאי דמשכא. לשון: [מן ההיגיון אחר משיחת ילדים.]
- 16 : מלאכת הנצוח [נפירש הרמב"ם] gemeint wohl die Stelle von Maimonides Kap. 8, s. S. 74 f.
- 22 f. : נבס' ויהי אם שמע Raschi zu Deut. 11, 19 nach Sifre משעה שהבן יודע לדבר למדהו תורה צוה לנו משה שיהא זה למד דבורו, מכאן אמרו כשהתנינוק מתחיל לדבר אביו משיח עמו בלשון הקדש ומלמדו תורה ואם לא עשה כן הרי הוא כאלו קוברו שנאמר ולמדתם אותם את בניכם לדבר כס וכו'.
- 29 : נומדברתינו vgl. Deut. 33, 3
- 5, 2 : נלשר בשירים vgl. Prov. 25, 20
- 8 : שלום: [שלום] (A)
- 10 : נכל מה דעביר vgl. Talm. b. Berachot 60 b
- 18 : נאדר מול שלמה vgl. Mich. 2, 8
- 23 : נאהבהו vgl. Sam. 18, 3
- 24 : יכאב יכאב. (A)
- 25 : עיון [עיון] (A)
- 6, 3 : ניתוה vgl. Ps. 78, 41
- 5 : נכאלה: [נכאלה] (AB)
- 7 ff. : נאחיטוב) wohl Anspielung auf den Haupthelden eines der damals viel gelesenen Romane, fingierter Name
- 11 : נמנושה im „Hameassef“, Jahrg. II (1785) S. 91 und „Bikkure haïttim“, Jahrg. III (1823) S. 85 טרטה, doch vgl. Ez. 21, 20
- 18 : נשחת בלי vgl. Jes. 38, 17
- 19 : נאשריו: [אשריו] (A), Prov. 16, 20
- 21 : נלחטיא nach Koh. 5, 5

- 6, 24 כּוּשׁל נלכל כּוּשׁל vgl. 2 Chron. 28, 15
 26 עליהם. עליהם (A)
 7, 1 Ps. 104, 31
 2 (A) כּן הוּא. כּן הוּא
 8 כּנא נכּרנא (AB), vgl. jedoch Jer. 10, 11
 11 נאחריטנו: נאחריטנו. (AB)
 14 נכּרתא כּוּי vgl. Talm. b. Baba Kamma 38a u. f.
 22 מחים (AB)
 23 ממו: ממנו. (AB)
 24 Breschit rabba, Abschn. 9
 8, 1 נחייב ארם Talm. b. Berachot 54a
 4 נהקרת vgl. Gen. 42, 29
 8 (AB) הַמְצַר הַמְצַר נהמעה, vgl. Jes. 58, 4 u. Ex. 17, 7
 16 bezieht sich wohl auf eine Person des oben (6, 7 ff.) erwähnten Romans
 17 Fallsucht, Epilepsie נהחלי הנופל
 19 (A) הוּה שכּר. הוּה. שכּר
 23 vgl. 2 Sam. 3, 25 נמוצאיהם ומכּאיהם (AB)
 9, 9 מהמנס: מהמנס. (AB)
 10 vgl. Ps. 131, 2 נגמל עלי אמי
 16 vgl. Anm. zu 8, 16 נלא א...
 19 (AB) חסור נחסיר, vgl. Gen. 38, 14
 24 Koh. 12, 5 נתופר האכיונה
 29 (AB) ידה ניד ה'
 10, 6 (A) יתנו ניתנו
 7 ff. Anspielung auf Edouard Youngs „Night-Thoughts“
 10 (A) אלהיך. נאליך:
 11 (AB) נשייך?: נשייך?
 12 (A) קצר: נקצר?
 13 (A) נומדוע? נומדוע
 13 (A) נצוהה? נצוהה?
 17 והוא statt נהיא
 20 (A) זאת: נזאת.
 23 (A) וההכרוה נוההכרוה.
 25 gemeint ist der Gesetzeskodex „Mischne tora od. Jad hachasaka“, gedruckt bei Imman. Athias, Amsterdam 1702
 25 in den Venezianischen Ausgaben von 1579 u. 1604
 11, 1 שער די' שער די' mit dem Kohelet Mussar
 4—6 נכּיום – תחוינה in Raschischrift (A)
 5 נמשפּטו הוּא חרץ vgl. 1 Rg. 20, 40
 9 נאליך – שלום in Raschischrift (A)
 14 f. נועתה – ביתן in Raschischrift (A)

**ANMERKUNGEN UND LESARTEN
ZUM „BIUR MILLOT HA-HIGGAJON“**

BIUR MILLOT HA-HIGGAJON

Drucke: 1. Erstes Titelblatt: / ביאור מלות ההגיון להרמב"ם ז"ל עם פרוש מסטיק / Logica / R. Mosis Maimonides / cum explicatione / R. Samson Kalir / atque / Censura Amplissimae Facultatis Philosophicae Academiae / Francofurtanae. A. M. CCLXI. Der Text des Titelblatts ist von einem Ornament umrahmt, der die Form einer reichgeschmückten Pforte hat. Über dem Titel die Abbreviatur (זה השער לר' צדיקים יבואו בן והלציב unter dem Titel — ein Menschenkopf, rechts und links von der Jahreszahl, wohl der Name des Künstlers, יודא סיר (vielleicht ס"ח). Auf der zweiten Seite des Titelblatts die Approbation des W. B. A. de Steinwehr (vgl. Beilage Nr. 2 a S. 297).

Zweites Titelblatt: ביאור / מלות ההגיון / להגשר הגדול הרב / רבינו משה בר מימון זצ"ל / מנוקד על פי הדקדוק ומונה כהשקפה גדולה ובעיון נמרץ / וכצדו פרוש קצר מסטיק אשר ערין לא היה לעולמים / ומאמר תחית המתים להרמב"ם ז"ל / הובאו לדפוס על ידי האלוף התורני הרבני החכם השלם / ביריעות נכבדות כמוהרר שמשון הקלירי / נדפס סה עיר פראנק פורט דאדר יע"א / תחת משמלת המלך האדיר החסיד החכם בכל החכמות / סרייריך השני מלך פרוסא השם ירום הודו ונשא מלכותו אמן / בדפוס האדון החסיד א"ה המדקדק דוקטור ופרופסור גרילו / בשנת תקכ"ב לס"ק. Vorrede des Herausgebers und ausführliches Inhaltsverzeichnis, das mitten im *שער יוד* abbricht und auf Bl. 36 b schließt, unpaginiert (vgl. Beil. Nr. 2 c S. 300 ff.), 29 Bl. des vokalisiertes Textes mit Kommentar und 7 Bl. (Bl. 30—36) die Abhandlung über die Auferstehung von Maimonides. Am Schluß der Logik (Bl. 29 b) der Name des Setzers (תם ונשלם על ידי המועל העוסק במלאכת הקודש כאמנה הועציר צני הירש בן הר"ר/משולם זלמן סג"ל ז"ל: משמחת הורחיק: מק"ק ס"ח דאדר). Kl.-4°.

2. Titelblatt siehe S. 23 des Textes. 1 Bl. Vorrede des Herausgebers (vgl. Beilage Nr. 2 d S. 303 f.), 2 Bl. Einleitung von Mendelssohn (unpaginiert), 27 Bl. Text mit Kommentar und 10½ Bl. (nur zum Feil und neu paginiert) der 2 ersten Dialoge aus David Nietos Kusari II, 1 S. Druckfehler. Kl.-4°. Namen der Setzer und Drucker s. Text S. 119.

3. ביאור / מלות ההגיון / להרב החכם בישראל גדול / שמו. עמרת / תמרת / עמו, מרנו ורבנו משה ב"ר מימון זללה"ה. // עם פירוש מהתורני מהר"ר משה מרדכי נ"י, בעל ספר נתיבות השלום.. // הובא מעם שלישיית לדפוס לטובת חברת חנוך נערים ולתועלת / התוכים השוקדים על שש"ה. ע"י הר"ר אהרן כהר"ר זכר"י / ז"ל מק"ק יערסלאו צ"ו. אשר נשאו לבנו להתעסק ברפוס הס' הזה / ולהניחו בשקידה רבה. זכרה לו

אלהי את כל עמלו. טועל ידיו תרצה / ותברך את חילו. / נדסס נק"ק ברלין / שנת התקמ"ד לס"ג.

Titel, 1 Bl. Vorrede des Herausgebers (vgl. Beilage Nr. 2 e S. 304 ff.), 2 Bl. Einleitung (unpaginiert), 29 $\frac{1}{2}$ Bl. Text mit Kommentar, am Schluß (Bl. 30 a) der Name des Setzers תם ונשם על ידי המועל המסדר האותיות הבהור יהודה ליב בן מהר' זאב ואלף זצ"ל מק"ק ברלין. 1 S. Druckfehler. Kl.-4°.

Nach dem Tode Mendelssohns erschienen folgende Ausgaben des Kommentars.

4. . . . mit einer neuen Vorrede des Herausgebers der dritten Auflage A. Jaroslaw (vgl. Beilage Nr. 2 f S. 306—313), Lemberg, 1791. 6+30 Bl., nur zum Teil paginiert. Kl.-4°.
5. . . . mit Ergänzungen, Berichtigungen und Zeichnungen, herausgegeben von Isaac Satanow, Berlin 5555 (wohl 1794, da abgeschlossen bereits am Montag, Fasttag Gedalja 5594, 9. September 1793). 47 Bl. 8°.
6. Überdruck derselben (Satnowschen) Ausgabe, Berlin 5560 (1799/1800). 8°.
7. . . . מלות ההגיון של / ספר / מלות ההגיון . . . mit vielen Zusätzen und Erklärungen deutsch, mit jüdischen Lettern herausgegeben von Isaack Löb Katz aus Dresnitz, Prag 1805, 8° (nur die ersten 7 Kapitel). 160 SS. 8°.
8. Überdruck der Satnowschen Ausgabe, Prag 5571 (1810/1811). 8°.
9. Überdruck der Satnowschen Ausgabe nebst deutscher Übersetzung (mit jüdischen Lettern) von M. S. Neumann, Wien, 1822. 8°.
10. Wie die Ausgaben 5 u. 8, Warschau 5586 (1825/1826). 8°.
11. Überdruck der Ausgabe Nr. 3 nebst deutscher Übersetzung von Salomon Heilberg, Breslau, 1828. 8°.
12. Überdruck der Ausgabe Nr. 9, Preßburg, 1833, 8°.
13. Anastatischer Druck der Ausgabe Nr. 13 von Slucki, Berlin, 1928.
mentar des Mordechaj Comtino, herausgegeben von David Slucki, Warschau, 1865. 12°.
14. Überdruck der Preßburger Ausgabe Nr. 12, nebst Abschnitt der Einleitung von Mendelssohn zur Bibel טחלקי הרבו (s. Text S. 249—262), Lemberg, 1876, 8°.

**VERZEICHNIS DER
IN DIESEM BAND VORKOMMENDEN
ABKÜRZUNGEN**

VERZEICHNIS DER IN DIESEM BAND VORKOMMENDEN
ABKÜRZUNGEN

בלה"ע = כלשונות העמים
בלע"ז = בלשון עם זר
כ"מ = כאור מלות
כמ"ה = בן מורנו הרב
כמהר"ז = בן מורנו הרב ר' ולמן
ב"ן = בן נפתלי
כ"ס = כתוך ספר
כס"ד = כסיעתא דשמיא
כע"ה = כעורת השם
כעה"ז = בעולם הזה
כעו"ה = כעונותינו הרבים
כעו"ה = כעורת השם
כעוה"י = כעורת השם יתברך
כע"פ = כעל פה
כ"ק = ככא קמא
כ"ר = בן רבי
כרה"ק = כרוח הקדש
כר"י = כרבי יוסף
כש"ו = כשנת ש"ו
כ"ת = כעל תכלית

ג

ג"ח = גירסה חדשה
ג"ט = גראשן טובים
ג"כ = גם כן
גפ"ת = גמרא, פוסקים, תוספות
ג"ש = גאלד שמיד

ד

ד"א = רפוס אמשטרדם
דאלת"ה = דאי לא תימה הכי
דאע"ג = דאף על גב

א

א"א = אי אפשר
א"ב = אליהו בחור
אכ"ד = אב בית דין
אד"הר = אדם הראשון
א"ה = אמר המתרגם
או"ה = אומות העולם
א"ח = אורח חיים
אח"ז = אחר זה
אח"כ = אחר כך
א"י = ארץ ישראל
אי"ה = אם ירצה השם
א"כ = אין כן, אם כן
אכ"ד = אמן כן יהי רצון
א"ל = אמר לו
אמ"ת = איוב, משלי, תהלים
אע"פ = אף על פי
אעפ"כ = אף על פי כן
ארז"ל = אמרו רבותינו זכרונם
לברכה
א"ת = ס' אור תורה

ב

ב"א = בן אשר
ב"ב = כבא בתרא
בכ"א = בכני ישראל
כב"ר = כנראשית רבה
כב"ת = בלתי כעל תכלית
כ"ה = כרוך השם
כהר"ר = בן הרב רבי
כ"ח = כעל(וי) חיו(ם)
כל"א = כלשון אשכנז
כלא"א = בן לאדוני אבי

זללה"ה = זכרונו לברכה לחיי העולם הבא
 זצ"ל = זכרון צדיק לברכה
 זצלה"ה = זכר צדיק (לברכה) לחיי
 העולם הבא
 ז"ק = זקף קטן

ה

ח"א = חדושי אגרות
 חה"מ = חול המועד
 ח"ו = חס ושלום
 חו"ל = חכמינו זכרונו לברכה
 ח"י = חתומי יד
 חמ"י = חברת מעוררי ישנים
 ח"ר = חלק ראשון

ט

ט"ס = טעות סופרים

י

יב"ע = יונתן בן עוזיאל
 יע"א = יגן עליה אלהים
 יעב"ץ = יעקב עמדין בן צבי
 יעו"ש = יעויין שם
 יפ"ת = ס' יפה תאר
 י"צ = ישמרהו צורו
 יצ"ו = ישמרהו צורו וגואלו
 יר"ה = ירום הודו
 ית' = יתברך

כ

כ"א = כי אם, כל אחד(ת)
 כ"ה = כבוד הרב, כולי האי, כן הוא
 (היא)
 כה"ג = כהן גדול, כנסת הגדולה
 כהר"ר = כבוד הרב רבי

ד"מ = דבר משל
 דנ"מ = דענמארק

ה

ה"ה = האשל הגדול, הוא הדבר,
 הדין, הלא הוא (הם)
 הבע"ל = הכא עלינו לטובה
 ה"ד = ה' ינקום דמו
 הכ"ד = הלא כה דברי
 הכ"ס = הריני כפרת משכבו
 הלי"מ = הלכה למשה מסיני
 המ"א = המגן אברהם
 המא"הג = המאורות(ת) הגדולים
 המע"ה = המלך עליו השלום
 המ"ש = המלך שלמה
 הנ"ל = הנוכר לעיל
 ה"ס = הוא ספר
 הקב"ה = הקדוש ברוך הוא
 הר"א = הרב רבי אליהו
 הרי"ף = הרב רבי יצחק אלפסי
 הרמ"א = הרב רבי משה איסרלס
 ה"ש = האלכרשטאדט

ו

ואח"כ = ואחר כך
 ואס"ד = ואי סלקא דעתך
 וז"ל = וזה לשוננו
 וכו' = וכולה
 וכ"כ = וכן כתב
 וק"ל = וקל להבין

ז

זהלצי"ב = זה השער לה' צדיקים
 יבואו בו
 ז"ל = זה לשוננו, זכרונו (ה, ס) לברכה

c

פנקס הקהלה דברלין

[דף רכו' ע"מ א']

ב"ה [פנקס הקהלה דברלין דף רכו' ע"מ א']
 יזכר לעולם בריתו חסדו וטובו הגדול אשר הטיב עמנו הרועה נאמן ה"ה האלוף
 הקצין הנכבד המפורס' לשבח לשם ולתהלה כהר"ר יעקב צבי יצ"ו פ"ומ
 דקהלתנו והמדינו, אשר הי' לנו לעיני' כל הימים ואור כגבר חלציו תמיד בכל
 מאמצי כחו בהשתדלות גדולות ופעולות טובות אשר פעל למען הכלל כולו
 ובהוצאות רבות אשר הוציא תמיד מכיסו למענינו בהוצאות כסדרן ושלא
 כסדרן, וכבר קבלנו עלינו לחובה לשלם להקצין המשוכח פ"ומ רי"צ הנ"ל אודות
 הוצאות הנזכר' סך מאה ר"ט לשנה מקופת הקהל משך ימי התמנותו בקהל
 זה חמש עשרה שני' רצופי, העולה למספר השנים יחד סך אלף וחמש מאות
 רייכשטאלר יעציגש פרייסש קורנט. והנה כל הסך חמשה עשר מאות ר"ט הנ"ל הרי
 הם מוכנים ועומדים בקופת הקהל מהיום ומעכשיו על רווחי' עצה תחול"ל ארבעה
 למאה לכל שנה ושנה לפקודתו של הקצין המעולה פ"ומ כ"ה יעקב צבי יצ"ו
 לעשות בהם כל חפצו לדורות עולם והטוב בעיניו יעשה בהם. ועתה נודה לו על
 כל הטובה אשר נמל עלינו מעודו עד היום הזה ועוד ידו נטוי' עלינו לעשות עמנו
 חסד ואמת כיד ה' הטובה עלינו זכרה לו אלקינו לטובה. ולמען שלא תשכח מפינו
 ומפי זרעינו וזרע זרעינו מעתה ועד עולם נכתב זאת וזרון בספר הקהל.
 הכ"ד ה"ה האלוף' רווני' וקציני' פ"ומ דקהלתנו והמדינו בצירוף אלופי טו'
 אנשים בעלי התמניות שבקהל. היו יו' א' ב' שכט תקמנימל לפק פה בערלין.
 דניאל בערלין. – יודא וויצנהויון מכרלין. – הק' אברהם במה"ח זצ"ל. –
 ליב ברוינשווייג. – הק' אפרים בן כ"ה פייטל ז"ל. – זאב וואלף ברמה"ש זל. –
 אייוק דעסא. – הק' משה מדעסוי. – הק' צבי הירש בר"ג. – הק' יואל האלי.
 – הק' יואל נויאן. – הק' אריה ליב. – הק' מאיר גרידץ.

b

[דרף קעח' עמ' א']

העתק

באסיפת ה"ה האלופי קציני פו"מ בצירוף אלופי ט"ו אנשים יצ"ו ובראשם כבוד הרב המאה"ג המפורס' ראב"ד דקהלתנו נר"ו נמנו וגמרו והתירו את ה"ה הרבני החכם השלם המפורס' מו"ה משה דעסא נר"י מקהלתנו למנותו לפרנס או לטובי ועקור, אם יבחרו אותו לכך אלופי כשרי הקהל, אע"פ שזה נגד התקנות הקהלה, מ"מ נגד גברא רבא דכוותי נתכטלו התקנות, ודברים האלה יכתב' בספר הקהל לזכרון עולם, גם כאותו המעמד עשו אלופי הקהל בצירוף הרב המאה"ג הראב"ד נר"ו חווק וקיום לכל התקנות ישני' בחרם הקדמוני המבוארי' בפנקס הקהל, בעיני הכשרים והתמניות הקהל, לכל יפול ממנו דבר ארצה, ולא נישנית אלא בשביל דבר שנתחדש היום הזה, שהאלופי' כשרי הקהל שנדברו היום הזה למו"ט, אסור להם לעשות את עצמם לשום התמניות שבקהל, חוץ מי מהם שהי' לו כבר התמניות בקהל רשאי למנותו לאותו התמניות דוקא, ולא למעלה הימנו, ...

בערלין יום א' דח"מ של פסח תקל"א לפ"ק. הק' אהרן ראב"ד פה ק"ק ברלין יע"א.
הק' פייטל ברלין. דניאל ברלין. נפתלי הירש כ"ר דוד ז"ל.
אברהם כמ"ה ח' זצ"ל מנייאן. הק' יעקב צבי. הק' נתן כמ"ו ז"ל.
דוד ברוך. זאב וואלף ברמה"ש ז"ל. משה בר"ש געבר. יוסף בר"פ.
אייזק דעסא. משה רינטל.
הק' יואל ניאן. הק' בנימין פרענקל. הק' ראובן בר"מ צילץ.

6

a

מפנקס הקהלה דברלין

[רף קמח' עמ' א']

העתק

בהתאסף ראשי עם כאמרנו חוץ מפעלות תמים דעים, המושיע תשועת עולמי, אשר הרם הוד מלכנו, ושם שלום כארצנו, מדוע אנחנו מחשים, לנו נרננה כרכבות הלולים, ככרו את ה' באורים, בשירים ונוגנים, ועתה כי הקיפו ימי המעשה, מכל אשר לכבודו נעשה, ובאו ימי השילום והגמול, לשלם איש מעשהו בו עמל, הן היו הקריבו חשבונו רבו כמו, שרים כחוללים, חורשים ובונים, הפורטים עלי נבל, ורקמות אשר למלך הובל, וימצא כתוב דברי בעלי השיר, המאסף כאמרים כשמחת בקציר, נותן פרוי בעטו אמרי נועם, וכי תאיה הוא לעינים, כולו מחמדים, ארוגה כחרווי, ולאיש אשר אלה לו, מה נעשה יקר לעמלו? הוא אסף כחפניו הדרשות והשירים, כמו עתה כמו לפני, לעתקם אל עם כלשונו. את שאהבה נפשינו מצאנו ה"ה הרבני השלם חכם הכולל, ככל דרכיו משכיל, מ"ו משה דעסא, וכדין שיטל שכו שכה נאה נאה דורש לעמו עם ועם כלשונו לשון מדברת גדולות, ולהתרפס ברצי כסף, לא הכסף, כן עלתה בהסכמת אלופי פו"מ קהלתינו, זאת תהי' למשה למנה יתר שאת מכל יושבי קהלתינו, נקי יהי' לביתו חפשי מכל התינות והמסים, כל ימי שכתו פה קהלתינו הלא מצער הוא ותחי נפשו.

דברי הבאים על החתום, ברלין ז"ך ניסן תקכ"ג ל'
 הק' פייטל ברלין. – דניאל בערלין. – משה סג"ל כומברגר. – יוּפא האלענדר.
 – יודא וויצנהויזן מכרלין. – מאיר המבורגר דשערי. – בער פאל סג"ל. –
 זלמן הילדסהיים. – אפרים בר"מ. – יוסף בר"פ.

עקסעמפלארי

עקסעמפלארי

ר' העשיל בהגאון משקלאף
 ר' וואלף בר"א מוילנא
 ר' וואלף בר"י מואקשיטץ
 ר' זונדל בר"ק מיאנוויץ
 ר' זלמן בר"א מוילנא הרב
 מפאקראעי
 ר' זעליג בר"ש מיאנוויץ
 ר' יוסף בר"ר אליה מוילנא 2
 ר' יוסף בר"ב מסעלהוב
 ר' יוסף בר"י מביחאף
 ר' יעקב בר"ל מכארישאף
 ר' יעקב ואחיו ר' אהרון מטאלצן
 ר' ישעיה בר"ב מסלאנים
 ר' ישעיה מטאלצן
 ר' ישראל בר"ב מסעלהוב
 לוי בר"י מביחאף
 ר' ליב בר"ג מואלהינאף
 ר' ליב בר"ב מוילנא

ר' ליב בר"י מולאבן
 ר' ליב בר"י משקלאף
 ר' ליפמן בר"מ מוילנא
 ר' ליפמן בר"י מולאבן
 ר' ליפמן בר"ד מקאפוליע
 ר' מאיר בר"מ מקאונה
 הרב מוה' משה אב"ד רקלעצק
 ר' משה בר"מ מאהילאוו
 הרב מו' משה אב"ד מואליכאקע
 ר' משה בר"א גאלדס מסלאנים
 ר' משה בר' מאיר משאויס
 ר' נח בר"י משווערונה
 ר' פנחס ור' איסר מולאבן
 ר' שואל בר"ג משלוצק
 ר' שמחה בר"מ מנעשוויו
 ר' שמעון בר"א מוילנא
 הרב ר' שמשון קריסלאוו

קאוולי

ר' הירש יערסלאוו

ה ת כ ן

1	קהלת מוסר
33	ביאור מלות ההגיון
121	ס' הנפש
145	ביאור למגלת קהלת
209	אור לנתיבה
267	שונות
271	I. הנהות
275	II. פראמעמאריא
277	III. פלאן
283	IV. זכרון ירירות
284	V. חידה
284	VI. התנצלות
285	VII. מכתבים
287	נוספות

משה מנדלסון כתבים עברים

א'

קהלת מוסר ביאור מלות ההגיון
ס' הנפש ביאור למגלת קהלת אור לנתיבה
ועוד

ערוך ע"י
חיים בורודינסקי

תרצ"ט
הוצאת סטעפאן מינץ, ברעסלוי

כל כתבי משה מנדלסון הוצאת היובל

י"ל ע"י

י. אלבוגן י. גוטמן א. מיטוויץ

בהשתתפות

פ. במברגר ח. בורודינסקי ש. רבידוביץ
ב. שטרויס ל. שטרויס

כרך י"ד

תרצ"ט

הוצאת סטעפאן מיניץ, ברעסלוי

כל כתבי משה מנרלסון